

KISS LÁSZLÓ

AZ 1812-ES OROSZORSZÁGI HADJÁRAT INDÍTÉKAI

Ami jelen dolgozat témaválasztását illeti, úgy gondoltuk, hogy egy ünnepi kötetben – különösen, ha 70. születésnapról van szó – illik az ünnepeltet tudományos érdeklődéséhez valamilyen módon igazodó témával köszönteni. Egy „szláv téma” kidolgozásának gondolatát hamar elvetettük, mert túl általánosnak találtuk. Az Erdélyi Fejedelemség történetének bármelyik részével foglalkozni – ismervén az ünnepelt témakörben folytatott kiemelkedő kutatásait és metodológiai precizitását – nem kívántunk. Így tehát egy olyan „orosz téma” mellett döntöttünk, amelynek francia és lengyel vonatkozásai is vannak, s amely nemcsak a mi oktatói és kutatói tevékenységünkhöz kapcsolódik közvetlenül,¹ hanem remélhetőleg Dr. Gebei Sándor tudományos érdeklődésének és személyes kötődésének is megfelel(het).

Napóleon 1812-es oroszországi hadjáratának és a Nagy Honvédő Háborúnak s benne a moszkvai vagy borogyinói csatának tekintélyes hazai és külföldi szakirodalma van, nem is szólva a számtalan Napóleon-monográfiáról. Ám olyan – szerintünk igen fontos – kérdésekre viszonylag kevesen keresték a választ, hogy Bonaparte Napóleon, akinek 1812 nyarán a lába előtt hevert csaknem egész Európa, miért vitte el soha nem látott méretű „Nagy Hadserg”-ét a távoli Oroszországba is. I. Sándor orosz cár pedig miért vállalta a katonai konfrontációt a békés megegyezés helyett, amelyre még 1812 nyarán

---

1 2016. április 13-án tartottunk egy tudományos-népszerűsítő előadást a Bródy Sándor Megyei Könyvtárban „Borogyino – 1812” címmel, amely inspirációt adott és egyfajta előtanulmányt jelentett jelen írás számára.

is alkalma nyílt volna?² Úgy véljük hát, hogy területi korlátok között sem felesleges rövid oknyomozást folytatni, és a szembenálló felek érdekei szempontjából összefoglaló módon áttekinteni a „második lengyel hadjárat”, illetve a Nagy Honvédó Háború kiváltó okait, indítékait a téma néhány magyar, orosz, francia nyelvű szakirodalmának és forrásának a felhasználásával.

Napóleon indítékai

Közismert, hogy a forradalmi és napóleoni Franciaország ellen 1793–1815 között szervezett mind a hét katonai koalíció mozgatója Anglia volt diplomáciájával, pénzével és – főleg Portugáliában, Spanyolországban – hadseregével. Nem véletlen tehát, hogy Bonaparte Napóleon mindvégig a szigetországban látta európai és világhatalmi tervei megvalósításának legfőbb akadályát. A kereskedelméből élő „kalmárlelkű Anglia” megtörésével többször is megpróbálkozott. Az 1798–1801 közötti egyiptomi hadjárat azonban ugyanúgy kudarcot vallott, mint 1804–1805-ben a szigetország ellen tervezett invázió. Ám nem adta fel! Miközben 1806 őszén megszállta Poroszországot, november 21-én Berlinből meghirdette az „angol blokádt”-ot. Ennek hibátlan megvalósításától remélte rivalisa térdre kényszerítését. „Az Angliával birokra kelt európai föderációnak a kontinentális blokádt volt a jelképe és a fegyvere.”³

2 Az orosz–francia politikai-diplomáciai kapcsolatok alapos áttekintését nyújtja a rég(ebb)i szakirodalomból *Serge Tatistcheef*: Alexandre Ier et Napoléon d’ après leur correspondance inédite 1801-1812. Paris. 1891. 640. <https://archive.org/stream/alexandrieretn00tatigoog#page/n660/mode/2up> (2016. május 28.) – A legújabbak közül rövid, de jó összefoglalást nyújt *Marie-Pierre Rey*: Alexandre Ier, Napoléon et les relations franco-russes. *Pasado y Memoria. Revista de Historia Contemporánea* 10. (2011.) 73–97. http://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/24258/1/PYM_10_04.pdf (2016. május 06.)

3 *Georges Lefebvre*: Napóleon. Gondolat, Bp. 1975. 567. – Már a kortárs Ségur is úgy látta, hogy a kontinentális rendszerrel Napóleon halálig tartó harcot hirdetett meg Angliával. Becsülete, politikai létezése és Franciaország forgott kockán. Lásd *M. le Général Comte de Ségur*: Histoire de Napoléon et de la Grande-Armée pendant l’ année 1812. Tome premier. Bruxelles. 1825. 8. <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k200402c/f11.image.r=G%C3%A9n%C3%A9ral%20Comte%20de%20S%C3%A9gur> (2016. május 26.) – A kontinentális blokádt elemzésének J. V. Tarle egy egész, 31 fejezetből álló könyvet szentelt. Lásd: *Jevgenij Viktorovics Tarle*: Szocsinyenyija. Kontyinentalnaja blokada. In: Akagyemik Tom III. Izdatyelsztvo Akagyemii Nauk SzSzSzR, Moszkva. 1958. 654.

Maga a kontinentális blokád (vagy zárlat) tulajdonképpen kényszer szülte megoldás volt, amit nem is Napóleon talált ki.⁴ Anglia elszigetelésének a legjobb megoldása egy szigetország köré vont francia tengeri blokád lehetett volna. Ám a francia flotta 1805. októberi trafalgári veresége után arra, hogy Angliát a saját fegyverével győzzék le, már gondolni sem lehetett. Maradt tehát a másik megoldás. A „francia Európát” kell szárazföldi blokáddal elzárni Angliától!⁵ Ennek eredményessége azon múlt, hogy sikerül-e a kontinenst hermetikusan lezárni az angol hajók és áruk előtt.

A terv a megvalósulás küszöbéhez érkezett 1807. július hetedikén, amikor a Tilsitben megkötött francia–orosz békeszerződésben (amely voltaképpen három szerződésszövegből: pátensszerződésből, titkos cikkelyekből és szövetségi szerződésből állt) I. Sándor is csatlakozott a zárlatához.⁶ Az év végéig Svédország kivételével minden ország ugyannerre kényszerült. Az orosz cár a francia szövetségtől azt remélte, hogy döntésének több lesz a politikai hozadéka, mint a gazdasági, kereskedelmi, pénzügyi kára. A pályája csúcsa felé közeledő francia császár is örülhetett, hiszen az oroszokkal kötött szövetséggel lehetővé vált számára, hogy teljes mértékben lezárja a kontinenst.

---

4 Egy franciák elleni blokád gondolatát először az angolok vetették fel. 1806. május 16-án egy angol minisztertanácsi rendelet a francia partok hajózár alá vételéről, a Francia Császárságba igyekvő – főleg amerikai – hajók ellenőrzéséről rendelkezett. *Jean Tulard*: Napóleon. Osiris, Bp. 1997. 243.

5 „A szárazföld hatalmával akarom meghódítani a tengert” – mondta. Napóleon híressé vált mondatát idézi *Jean Tulard*: Napóleon. i. m. 245.

6 Az orosz–francia kapcsolatok átfogó elemzését is tartalmazza az I. Sándor uralkodásának egyik legelső átfogó történetét megíró Bogdanovics 6 kötetes munkája. A 2. kötet 20. fejezete („Tilzitszkij mir”) részletesen foglalkozik a tilsiti békeszerződés előzményeivel, lefolyásával, tartalmával is. Lásd [*Bogdanovics*]: Isztorija carsztvovanyija imperatora Alekszandra I-ovo i Rosszija v jevo vremja. Tom II. Szpeterburg, 1869. 253–315. <http://www.runivers.ru/bookreader/book57898/#page/4/mode/1up> (2016. május 26.) – A békeszerződés rövid, lényeglátó ismertetését és elemzését újabban lásd *Alan Schom*: Bonaparte Napóleon. Aquila, Bp. 2001. 483–488. – A 9 cikkelyből álló titkos szerződést ismerteti *Vlagyimir Alekszejevics Tomsinov*: Rokovaja vojna Napoleona Bonaparta. In: Partyitura Pervoj Otyecsesztvenoj Vojni 1812 goda. M.: Vecse, 2012. 28–31. http://tomsinov.com/Articles/Misc/war__napoleon.pdf (2016. május 27.)

Ez Angliát igen súlyosan érintette, mert nem juthatott hozzá a flottája fejlesztéséhez létfontosságú orosz lenhez, kenderhez, fához és egyéb nyersanyagokhoz. Az elmaradt orosz gazdaságban és pénzügyekben viszont igen súlyos károkat okozott.⁷

A következő években kiderült, hogy Napóleon erőfeszítései ellenére a blokádnak nem zárt tökéletesen. Európában fellendült a csempészkereskedelem. A megtorló intézkedések dacára Portugália, Spanyolország, Hollandia, Dánia, Svédország és Oroszország (sőt, maga Franciaország is!) megsértette, kijátszotta azt. 1810. december 31-én pedig – az udvari és kereskedő körök nyomásának engedve – I. Sándor felmondta a kontinentális zárlatot. Napóleon jegyzékben követelte az angol és amerikai hajók orosz kikötőkből történő kitiltását, de hiába. Ekkor már mindkét fél érezte, hogy a háború elkerülhetetlen.⁸

Ez az orosz szerződészegés, hiszen Napóleon így ítélte meg, meghiúsulással fenyegette Anglia kereskedelmi megfojtásának a tervét. Rés keletkezett a blokádon, amelyet tehát meg kell szüntetni. Annál inkább, mivel 1809 második felétől az a meggyőződés vert benne gyökeret, hogy Anglia egymagában a szárazföldi blokáddal is térdre kényszeríthető.⁹ A szigetország legyőzéséhez tehát Oroszországon keresztül vezetett az út. Napóleon oroszországi hadjárata ily módon „beleillett a francia–angol konfliktus kereteibe, és a kontinentális rendszer logikus következménye volt”.¹⁰

7 Megszűnt az Angliába irányuló búza-, kender-, fa-, faggyú-, kátrány-, lúgkő- és vasexport, valamint az import, viszont a francia ipar és kereskedelem nem volt képes betölteni az Anglia által hagyott űrt, hiszen Franciaország – létfontosságú cikkek helyett – elsősorban pálinkát, parfümöt, porcelánt és ékszereket exportált. *Tulard, J.:* Napóleon i. m. 471–472.

8 *Bebesi György:* A roskatag kolosszus bukása. Oroszország története a 19. században (1801–1914). MOSZT KÖNYVEK 5. Pécs, 2011. 22. – Napóleon 1812. február 28-án egy I. Sándornak küldött levelében egyértelműen fogalmazott. A cár 1810. december 31-i ukája kifejezetten Franciaország ellen irányul, s ennek következtében Európa és Anglia szemében a szövetség többé nem létezik. Ez egyenértékű a két birodalom háborújának kirobbantásával. Az egész levelet lásd: A Alexandre Ier, Empereur de Russie. A Saint-Péterbourg. In: Correspondance de Napóleon Ier. Tome XXI. Paris, Imprimerie Impériale. MDCCCLXVII. (17395. levél) 497–499. <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6334241m/f513.item.r=correspondance%20de%20napole%C3%A9on%20Ier.zoom> (2016. május 24.)

9 *Jevgenyij Viktorovics Tarle:* Napóleon. Gondolat, Bp. 1961. 229. – Nem sokkal később, 1811-ben viszont, ennek ellentmondva, egy újabb invázió rövid életű terve is felmerült benne.

10 *Tulard, J.:* Napóleon i. m. 473. – Szent Ilona szigeti magányában maga Napóleon is úgy ítélte meg, hogy: „Az orosz háború az európai kontinentális rendszer kényszerű következménye lett”, miután I. Sándor megszegte a tilsiti és erfurti egyezményt. L. Napóleon Szent Ilona szigeti emlékiratai. Válogatta, franciából fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Timár László. Seneca, Bp. 1998. 61.

A legtöbb elemzés az Oroszország elleni hadjárat szinte kizárólagos okaként a blokád orosz felmondását jelöli meg.¹¹ Meglátásunk szerint összetettebb a kép, noha nem tagadjuk ennek fontos, de nem kizárólagos voltát. Ugyanis az állandósult győzelmek fényében sűtkérező francia császártól sem volt idegen „a háború tartja el a háborút” szemlélet, vagyis a francia győzelmeken nyugvó, egyre öncélúbb (túl)terjeszkedés.¹² A katonai sikerektől függött hatalma, tekintélye és birodalmának szilárdsága. Másrészt – s ez még fontosabb – a francia–orosz viszonyt Napóleon európai és világalulmi terveinek függvényében kell és lehet szemlélni. Ezek megvalósításában az Oroszország elleni sikeres hadjárat egyfajta összekötő láncszem szerepét játszotta csupán, hiszen a győzelem utat nyithatott Anglia legyőzéséhez. Ezzel viszont nemcsak a tartós európai uralmat szerezhette meg, hanem – az angol gyarmatbirodalom megkaparintásával – a végcélhoz, a világalulomhoz is közelebb juthatott.

Az európai francia uralom megteremtéséhez tehát 1810 után már „csak” az angol–orosz katonai harapófogót kellett megszüntetnie Napóleonnak. Ezt, amíg Anglia (és a spanyolok) ellenállása meg nem töri, amiben biztos volt, az oroszok kiiktatásával kell elérni: vagy békésen, a tilsiti szerződés betartásával, vagy erőszakkal, Oroszország legyőzésével. Ez utóbbira annál inkább szükség volt, mivel az angol külpolitika hagyományosan Európán

---

11 Ezt teszi a Moszkvai Lomonoszov Egyetemen használt többszerzős tankönyv is, amelynek illetékes szerzője az oroszországi hadjárat okai között – Napóleon világalulmi tervei mellett – csupán azt említi meg, hogy Európában már csak Anglia és Oroszország őrizte meg a függetlenségét. Ez utóbbi pedig Tilsit után folytatta ellenszegülését a napóleoni agresszió kiszélesítésével szemben. „Napóleon különös ingerültségét váltotta ki a kontinentális blokád szisztematikus megsértése.” *Alekszander Szergejevics Orlov – Vlagyimir Anatoljevics Georgijev – Natalja Georgijevna Georgijeva – Tatjana Alekszandrovna Szivohina*: Isztorija Rosszii. Ucsbnyik. Proszpekt, Moszkva. 2006. 210. https://mipt.ru/dppe/upload/31a/Istorija_Rosszii_Orlov-arp6v1ljer.pdf (2016. május 26.)

12 Paul Kennedy szerint is ez idő tájt a Napóleon önhittségét tükröző „túlterjeszkedés” már túlment minden határon. *Paul Kennedy: A nagyhatalmak tündöklése és bukása*. Akadémiai Kiadó, Bp. 131. – A lényegre tapintott a Szentpétervárról 1811 májusában hazarendelt francia nagykövet, Armand de Caulaincourt, aki 1812 tavaszán azt mondta Napóleonnak, hogy mindenki látja, Európában és Franciaországban egyaránt, hogy az Oroszország vagy Lengyelország elleni háború csupán a további terjeszkedés ürügye. *Mémoires du général de Caulaincourt, Duc de Vincence, grand écuyer de l'Empereur*. Tome premier. Paris. Librairie Plon. [1933] 318. <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k11637d/f8.item.r=Armand%20de%20Caulaincourt%20m%C3%A9moires.zoom> (2016. május 24.)

kívülre tekintett. A nyugati irányú orosz terjeszkedés, az oroszok Európa ügyeire gyakorolt gyászos befolyása viszont – vélte Napóleon – a hétéves háború (1756–1763) óta vérszesen megnőtt.¹³ Ez pedig veszélyeztette a Francia Császárságot és európai érdekeltségeit, „szövetségeseit”, a Nyugat „függetlenségét” és a – sokat hangoztatott, francia szuronyok hegyén nyugvó – „tartós békét” Európában.¹⁴ Szuvorovnak és tatárjainak itáliai hadjárata is ezt bizonyították számára. Az oroszokat tehát vissza kell vetni, lehetőleg minél keletebbre, Moszkva mögé. Hátra kell őket szorítani Ázsiába, és legszebb tartományaikat be kell kebeleznii a Francia Birodalomba.¹⁵

Annál inkább, mivel nemcsak I. Sándornak voltak Kelet-Európával, a Balkánnal és Törökország kapcsolatos hatalmi tervei, hanem Napóleonnak is. Róma meghódítása után ugyanis birodalmi ábrándja Konstantinápolyt vette célba, amelynek megvalósítása azonban a cár legyőzése nélkül szintén nem volt lehetséges. A kontinentális zárlatot megszegő Oroszország megtámadásával tehát e tekintetben is be kívánta fejezni, amit elkezdett. Végső soron Európa tartós uralása függött a sikeres oroszországi hadjárattól.¹⁶

13 Napóleon Szent Ilona szigetén a háború kiváltó okait a következőkben látta. Feltételezése szerint az „orosz háború” vagy „orosz hadjárat” – mert az emlékirataiban már nem „lengyel háborúról” beszélt – megindítására nemcsak azért volt szükség, mert Sándor cár megszegte a tiltsi és erfurti egyezményt. Még fontosabb volt számára az a megfontolás, hogy halála (1809-ben merényletet kíséreltek meg ellene) esetén, vagy ha nem nyomja vissza az oroszokat a Dnyeper mögé, „a francia birodalom egészen bizonyosan a részeire bomlott volna, és Európa jogara feltétlenül valamilyen cár kezébe került volna”. Az orosz cár és birodalma, amely hatalma teljes súlyával Európára nehezedett, ugyanis még fiatal, ereje teljében lévő, és feltehetően túl fogja élni Napóleont. Napóleon Szent Ilona szigeti emlékirata i. m. 61–62.

14 *Albert Zakarovics Manfred*: Napóleon. Kossuth – Gondolat, Bp. 1982. 419. – Napóleon gyakran ismételte azt a kedvenc mondását, hogy ő a háborút is a béke kedvéért viseli. – A kiváló orosz történész, Sz. M. Szolovjov már a 19. század 2. felében helyesen mutatott rá arra, hogy: „Napóleon joga arra a helyre, amelyet Franciaországban elfoglalt, a győzelmein nyugodott”. A hatalma megőrzése érdekében tehát állandó katonai dicsőségeivel irányította a francia nép figyelmét a belpolitikáról a külpolitika felé. *Szergej Mihajlovics Szolovjov*: Imperátor Alekszandr I. Polityika, gyiplotatyija. Asztrel, Moszkva. 2003. 7–8. Az 1877. évi kiadást lásd: <http://www.runivers.ru/lib/book8146/4600476/> (2016. május 26.) – François Furet is úgy látja, hogy Napóleon „Franciaország feletti uralmának alapja az új polgári jog garanciája és a katonai dicsőség maradt. Hatalma győzelmeitől függött.” *François Furet*: A francia forradalom története. Osiris, Bp. 1996. 279.

15 Erre vonatkozóan lásd *Niederhauser Emil*: Borogyino 1812. Móra, Bp. 1980. 35., 38.; *Lefebvre, G.*: Napóleon i. m. 452.

16 *Lefebvre, G.*: Napóleon i. m. 452., 453., 574.

De a katonai megoldás Napóleon számára az oroszok jobb belátásra bírásának csupán az utolsó megoldása volt. Pragmatikus politikus lévén az Oroszországgal kapcsolatos, korántsem letisztult elképzelései jórészt I. Sándor lépéseihez igazodtak, s csak fokozatosan alakultak ki. Amikor a Friedlandnál megvert orosz cárral 1807. július 7–9-én Tilsitben, látszólag egyenrangú félként, „örök szövetséget” kötött, nagylelkű gesztusától azt várta, hogy Oroszország is tartósan a szövetségesévé (értsd: vazallusává) válik. Ily módon Franciaország, Oroszországgal az oldalán, minden erejével Anglia és szövetségesei (és természetesen Spanyolország, Portugália) ellen fordulhat.¹⁷

1807 után azonban I. Sándor a tilsiti megállapodásból kezdett kihátrálni. Már 1808 kora őszén az erfurti királytalálkozóra is ímmel-ámmal ment el, mert megalázónak tartotta, hogy ő is ott legyen a Napóleon előtt hajbókoló vazallus fejedelmek között. Pedig a császár ettől a második személyes találkoztól sokat várt. Egyfelől Európa uralkodói előtt bizonyítani kívánta a francia–orosz barátság szilárdságát. Másfelől szerette volna elérni, hogy egy közeli jövőben várható osztrák–francia katonai konfliktus esetén (amelyet ugyan szeretett volna elkerülni, hogy a „spanyol problémát” megoldhassa, de 1809-ben az V. francia ellenes koalíció mégis összeállt) Oroszország – Galícia és a Kárpátokkal szomszédos területek bekebelezésének ígéretével – aktívan támogassa. Üzenjen hadat Ausztriának. Franciaország így elkerülhette volna a kétfrontos (spanyol, portugál, angol – osztrák) háborút. Ám Napóleonnak az oroszokban – akik ugyan bevonultak Galíciába és a független Krakkói Városköztársaságot is megadásra kényszerítették, de ettől többet nem igen csináltak – ezúttal is csalódnia kellett.¹⁸

Ennek ellenére továbbra is szerette volna fegyveres konfliktus nélkül megőrizni, illetve újjáéleszteni a megbomlott orosz–francia „barátságot”, például a tilsiti békeszerződés újrafogalmazása révén. Ezt összekapcsolta dinasztia alapítási terveivel. 1809-ben a Romanov-dinasztiába kívánt benősülni. Megkérte I. Sándor – mindegy, hogy melyik – húgának a kezét. Először Jekatyerina Pavlovnát szemelte ki, de rögtön hozzáadták György oldenbugi herceghez. Erre Anna Pavlovna felé fordult, de az anyacárné túl fiatalnak tartotta a

17 Napóleon indítékaira lásd: *Szolovjov, Sz. M.*: Imperátor Alekszandr i. m. 169–170.; *Schom, A.*: Bonaparte i. m. 482–488.

18 *Tarle, J. V.*: Napóleon i. m. 205.; *Bebesi, Gy.*: A roskatag kolosszus i. m. 21.

házasságra. Így mindkét esetben kosarat kapott. Az önérzetében megsértett Napóleon¹⁹ rögtön új feleség után nézett. 1810 elején a megbízottai már Bécsben kopogtattak, és a közvetítésükkel – ugyancsak látatlanul – I. Ferenc osztrák császár lányát, Mária Lujza kezét kérte meg. A házassági szerződést nyomban alá is írták. Március 11-én pedig, Napóleon távollétében, a pompázatos esküvőre is sor került Bécsben.²⁰ Ezzel az 1809-ben ismét legyőzött Habsburg Birodalmat, illetve a patinás nevű és múltú Habsburg-dinasztiát nemcsak békeszerződéssel, hanem dinasztikus-házassági kapcsolatokkal is sikerült magához láncolnia az alacsony származású „korzikainak”, miközben az utódlás kérdését (amely 1809 óta nyomasztotta) is sikerült megoldania. Fia született.

Miután 1810 végén I. Sándor cári ukázzal felmondta a kontinentális zárlatot, Napóleon figyelme teljes erővel Oroszország felé fordult. Elhatározta tehát, hogy a cárt is a csatlósává teszi. Kezdetben azt tervezte, hogy valahogy visszatéríti a tilsiti tárgyalóasztalhoz,²¹ de a katonai előkészületek megkezdésére is parancsot adott. 1812 késő tavaszán már ezt írta de Narbonne grófnak: „Tegyük fel, hogy Moszkvát bevettük, Oroszországot legyőztük, a cár megbékélt, vagy meghalt..., íme, ismét felszabadulna egy trón, melyet függő helyzetbe hozhatnánk”. Oroszország legyőzésével nemcsak az európai francia uralom lesz teljes. Jerevánon, Tifliszen (Tbiliszin) – valamint Perzsián – át megnyílik az út a francia csapatok előtt a Gangesz felé. Nem volt kétsége afelől, hogy a könnyű győzelem után az angol kereskedő birodalom állvány-

---

19 A firkászok állításait cáfolva, az emlékirataiban kijelentette, hogy a háború kirobbantásában semmiféle személyes érzelem nem vezette. Napóleon Szent Ilona szigeti emlékirata i. m. 62.

20 *Tarle, J. V.*: Napóleon i. m. 222–224.

21 François Furet megállapítása ebből a szempontból is mélyen elgondolkodtató. 1811-ben Napóleon erősen érzékelte birodalma ingatagságát. Ezt a bizonytalanságot „hajlamos volt annak tulajdonítani, hogy az európai rendszere tengelyének tekintett francia–orosz egyetértés megszűnt. Ebből következett 1812-es háborúja, melyet nem egy ellenfél megtörésére, inkább egy korábbi partner visszahódítására indított.” *Furet, F.*: A francia forradalom i. m. 294.

zata India-szerte összeomlik.²² Ez pedig – a hatékony kontinentális zárlattal együtt – Anglia legyűrését, gyarmatai és kereskedelmi érdekeltségei elvétele, végső soron tehát a francia világhatalom megszerzését eredményez(het)i.

Az orosz indítékok

I. Sándortól sem állt távol a fegyveres konfrontáció vállalása. A felgyülemlett orosz sérelmeket és kielégítetlen hatalmi ambíciókat ő is a fegyverek szavával kívánta megoldani.²³ Az európai – vagy legalább a Kelet feletti – befolyás átvétele érdekében kenyértörésre kellett vinnie a dolgot. Az orosz cár egyébként is elégedetlen volt a tilsiti megállapodással. Korántsem húzott belőle akkora politikai hasznot, mint amekkorára számított. Napóleon egyre halogatta a Török Birodalom felosztását, és rossz szemmel nézte a román fejedelemségekben növekvő orosz befolyást is. Ez nem volt véletlen, hiszen Róma uraként már maga is Konstantinápoly felé tekintgetett, hatalmas birodalma újabb fővárosait látva bennük. Ráadásul Tilsit óta úgy tekintettek az

---

22 *Tulard, J.*: Napóleon i. m. 473. – India orosz szövetségben történő elfoglalásának terve már egy bő évtizeddel korábban felmerült Napóleonban. Bodnár Erzsébet szerint Napóleon egyiptomi hadjáratának az volt a célja, hogy Keleten megvesse alapját az Indiába irányuló francia hadjáratnak. Ennek a tervnek a részeként tehát a váratlanul francia oldalra állt I. Pál (1796–1801) 1801-ben azt tervezte, hogy Közép-Ázsián keresztül kozák katonai expedíciót indít Indiába, miközben Egyiptomból francia csapatok is a Gangesz felé nyomulnak. A kozákok el is indultak, de a tervből végül nem lett semmi, mert I. Pált meggyilkolták, az új uralkodó, I. Sándor pedig 1802-ben hazarendelte őket. *Bodnár Erzsébet*: Magyar–oroszl kapcsolatok a XIX. században. József nádor és Alekszandra Pavlovna. In: A magyar–oroszl kapcsolatok tizenkét évszázada. Szerk. Szvák Gyula, ELTE Ruszisztikai Központ, Bp. 2005. 45. http://www.russtudies.hu/php/upload/File/08Bodnar-M_kesz.pdf (2016. május 03.); *Bebesi, Gy.*: A roszkatag kolosszus i. m. 20.

23 „Sándor jól tudta, hogy Tilsit óta, főleg pedig az 1809-es hadjárat óta tanúsított magatartása egy szép napon szükségszerűen kirobbantja a konfliktust Napóleonnal. Égett a vágytól, hogy kiüsse riválisát a nyeregből...”. *Lefebvre, G.*: Napóleon i. m. 452. – A Nagy Honvédő Háború 200. évfordulója kapcsán írt tanulmányában Ju. P. Kozsajev is úgy látja, hogy 1807 után I. Sándor helyzete szempontjából meghatározó volt a befolyási övezetekért és az európai uralomért folytatott harc Napóleonnal. *Jurij Petrovics Kozsajev*: Isztoricesszkije paralleli. Vesztnyik REU, 2012/7. 4. http://rus.neicon.ru:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/7291/38_%D0%9A%D0%BE%D0%B6%D0%B0%D0%B5%D0%B2.pdf?sequence=1 (2016. május 06)

oroszcárra Európában, mint a francia császár vazallusára, ami – a kontinentális zárlat betartatására irányuló, erősödő francia nyomással együtt – sértette a cári önérzetét.

A tilsiti béke egyre terheesebb politikai, gazdasági, kereskedelmi és pénzügyi következményekkel járt Oroszországra nézve. A francia- és forradalomellenes konzervatív udvari körök – élükön Marija Fjodorovnával, az özvegy cárnéval és Sándor hűgával, Jekatyerina Pavlovnával – az „Antikrisztussal” megkötött békét szentségtörésnek, istenkáromlásnak és megalázónak tartották. Helytelenítették a cári 1807 utáni külpolitikáját és szövetségét, mivel Napóleonban még mindig a forradalmi Franciaország megtestesítőjét látták. A német származású II. Katalin óta az orosz udvarban egyébként is szilárd hagyományai voltak az osztrák- és főképp poroszbarátságnak.²⁴

A kontinentális zárlathoz csatlakozás a fa-, kender- és gabonaexportban érdekelt orosz nemesség és kereskedők érdekeit is sértette, mert az orosz export csökkenéséhez és komoly gazdasági, pénzügyi problémákhoz, konkrétan a rubel árfolyamának zuhanásához vezetett.²⁵ A pénzügyi nehézségeket kezelendő 1811 elején az orosz kormányzat által bevezetett vámtarifa 50%-kal emelte az importtermékek árát, amely emelés az Oroszországba irányuló francia árukivitel is sújtotta, és újabb feszültségnövelő tényezővé vált. Hasonló irányban hatott a Lafitte francia bankártól felveendő kölcsön terve is, amelyet Lafitte a francia kormány kezességvállalásától tett függővé, ám a kezességet Napóleon megtagadta.

I. Sándor ugyan 1807 után néhány évig szembement a fent említett orosz érdekekkel, de végül engedni kényszerült az állandósuló belső nyomásnak. Ez nem eshetett nehezére, hiszen közismert a cári – neveltetéséből fakadó – messianizmusa, európai küldetésstudata és a 3. Róma mítosz megvalósítására irányuló hajlandósága. Belpolitikájában tehát véget vetett a reformszellemiségnek. Külpolitikájában pedig – a blokád folytonos megszegésével – nemcsak megsértette, hanem gyakorlatilag felrúgta a tilsiti megállapodást.²⁶

Az orosz cárt néhány – német államokhoz fűződő, rokoni kapcsolatokon nyugvó – személyes sérelem is vezette. Még 1804 tavaszán, a nemzetközi jogot megsértve, francia katonák hatoltak be Badenbe, és a cári apósának birtokáról elhurcolták d’Enghien herceget, akit az állam biztonsága elleni összeesküvés koholt vádjával kivégeztek. Soha nem tudta feledni, hogy az

24 *Manfred, A. Z.*: Napóleon i. m. 420–421.

25 *Tulard, J.*: Napóleon i. m. 471–472.

26 *Manfred, A. Z.*: Napóleon i. m. 425–426.

orosz tiltakozó jegyzékre válaszul Talleyrand külügyminiszter nyilvánosan azzal vádolta meg, hogy részese volt apja, I. Pál meggyilkolásának. Még komolyabb sértésnek vette az Oldenburgi Nagyhercegség annektálását 1810 nyarán, hiszen Napóleon a sógora birtokára, így voltaképpen a családjára támadt.²⁷ Végül, de nem utolsó sorban az is bosszantotta, hogy a császár – ígérete ellenére – 1807 után nem vonta ki megszálló csapatait Poroszországból, amelynek uralkodójával, III. Frigyes Vilmoossal szintén szolidáris volt.

A közös indítékok

Az oroszországi hadjárat kezdetét (1812. június 24.) megelőző hónapok-évek élénk diplomáciai csatározásai során, miközben a kulisszák mögött már mindkét fél megkezdte a háború diplomáciai és katonai előkészítését, a két császár mindvégig szívélyes, baráti hangot ütött meg egymással. Ám a háború kirobbantásának felelősségét egymásra hárították. Állandósult a kölcsönös gyanakvás és gyanúsítgatás. A „tilsiti idill” rövid időszakát leszámítva egyik fél sem bízott már a másikban, és 1811/1812-ben a békére hivatkozva a háborúra készültek.²⁸ Napóleon 1812. június 24-én, a támadás kez-

27 A fentiekre lásd *Mihail Heller*: Orosz történelem I. Az Orosz Birodalom története. Osi-
ris, Bp. 1996., 2000., 410., 412.; *Tulard, J.*: Napóleon i. m. (470) –471.; *Gudrun Ziegler*:
A Romanovok titka. GABO, Bp. 1999. 223.,

28 „A tilsiti békét fegyverszünetnek volt szükséges nevezni” – állapította meg az 1812-
es háború legelső orosz leírása 1813-ban. *Dmitrij Ivanovics Ahsarumov*: Opiszanyijevojni
1812vo goda. B Szanktpetyerburg, v ImperatorszkojTyipografii, 1813 goda. 2. [http://www.
runivers.ru/lib/book7739/447462/](http://www.runivers.ru/lib/book7739/447462/) (2016. május 06.) – A fentiekre lásd: *Manfred, A. Z.*: Na-
póleon i. m. 423., 433–434. – Rumjancev kancellár az orosz szándékokat kipuhatolni akaró
francia követnek még 1812. április végén is a következőket mondta: „Oroszország nem óhajt
háborút, és kész mindent megtenni, hogy azt elkerülje...”. A cár csak azért érkezett Vilnába
(Vilniusba), hogy a határok mentén még véletlenül se kerüljön sor valamilyen összeütközés-
re a francia hadsereggel, ami a kapcsolatok megszakításához vezetne, és a háború ürügyéül
szolgálhatna. Eközben pedig Napóleon éppen attól félt, hogy I. Sándor már akkor a Varsói
Nagyhercegségre támad, mielőtt még a francia Nagy Hadsereg felvonulása befejeződne. *Pa-
vel Andrejevics Zsilin*: „O vojnye i o vojennojisztorii.” Nauka, Moszkva 1984. című könyvé-
ből idézi *Borisz Petrovics Belozеров*: Rosszija i Otyecsesztvennijevojni 1812 i 1941–1945 gg.
Tyechnomegyija, Szankt-Petyerburg. 2012. 11., illetve 12. [http://spbume.ru/up/article/file/
uf/belozerov_b_p.pdf](http://spbume.ru/up/article/file/uf/belozerov_b_p.pdf) (2016. 05.26.) – Napóleon félelme nem volt alaptalan, hiszen I. Sán-
dort dokumentálhatóan már 1811 legelejétől foglalkoztatta az a gondolat, hogy a háború első
lépéseként Oroszországhoz visszacsatolja Lengyelországot. Lásd az I/9. forrás 69. magyarázó
lábjegyzetét. Az újkori orosz történelem forrásai. XIX. század. Főszerk. Szvák Gyula, szerk.
Filippov Szergej, Pannonica, Bp. 2007. 62.

detén Moszkvára talán még nem is gondolt. Abban reménykedett, hogy a hadjárat rövid lesz. A francia erőfölénytől megrettent orosz cár vagy még az invázió megindítása előtt vagy az azutáni napokban békét kér. Ha pedig nem, akkor majd valahol a porosz–lengyel határhoz közel döntő győzelmet aratva kényszeríti békére I. Sándort. Ez a magabiztosság tükröződött abban a július 1-jén a „Testvérenek” Vilnából küldött, lekezelő hangú levelében is, amelyben a tilsiti megállapodást megsértő I. Sándorra hárította a franciák által megindított háború felelősségét. Eközben a békeóhajtát hangoztatta. „A háború tehát kinyilvánított közöttünk.... De a fülem mindig nyitva lesz a béketárgyalásokra...”²⁹

A Poroszországból kiszakított Varsói Hercegség (majd: Nagyhercegség) létrehozása 1807-ben semmiképpen nem volt Oroszország kedvére való, hiszen ezeket a területeket az orosz cár magának szánta. A „lengyel kérdés” Tilsit utáni alakulása tehát az orosz–francia kapcsolatokat folyton halmozódó feszültségekkel terhelte meg. I. Sándor a Varsói Nagyhercegség létrehozása után a lengyel állam visszaállításától félt, miközben Napóleon – a lengyelekkel és az oroszokkal szemben egyaránt – kétértelmű politikát folytatott. Az oroszellenes lengyel hazafiak előtt (akik az 1812-es hadjáratot felszabadító háborúnak tekintették) az utolsó pillanatig lebegtette egy független Lengyelország valamilyen formában történő visszaállításának a homályos lehetőségét. Valójában azonban ez, már csak az orosz cárral való megállapodás reménye miatt sem állt szándékában. Egyébként sem illett bele európai uralmi terveibe, amelyek a legjobb esetben is csupán egy olyan vazallus „állam” felállítását viselték el, mint amilyen a – Rajnai Szövetséghez csatolt, szász király jogára alá helyezett, Napóleontól alkotmányt kapó – Varsói Nagyhercegség (is) lett. A francia katonai célok lengyel támogatásában viszont továbbra is érdekelt volt. Annál inkább, mivel nemcsak oroszellenes katonai terveiben számított – főként – a lengyel könnyűlovasok vitézségére, hanem 1808 őzétől a spanyolországi hadjáratban is. Az meg teljesen természetes volt számára,

---

29 Correspondance de Napoléon Ier. Tome XXIV. Paris. MDCCCLXVIII. 3. Alexandre, Empereur de Russie. Vilna, 1er juillet 1812. (18878. levél) 1–5. <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k63342473/f15.item.r=Correspondance%20de%20Napol%C3%A9on%20Ier.zoom> (2016. május 26.)

hogy háború esetén a nagyhercegséget, Kelet-Poroszországgal együtt az oroszországi hadjárat támaszpontjává, a támadó hadműveletek felvonulási és utánpótlási bázisává teszi.

Így tehát a Varsói Nagyhercegség 1809-ben történő területi megnövekedése a lengyel hazafias reményeket erősítette, miközben a cári udvarban komoly nyugtalanságot keltett. Ennek eloszlatása érdekében I. Sándor egy olyan konvenció aláírását javasolta Caulaincourt pétervári francia nagykövetnek, amelyben a francia fél hivatalosan kötelezte volna magát arra, hogy sohasem restaurálja a független Lengyelországot. A konvenciót a francia diplomata 1810 legelején alá is írta Rumjancevvel, de a tárgyalások elhúzódtak, és végül Napóleon nem ratifikálta azt.³⁰

A tilsiti titkos megállapodás, amelyben a Visztulától nyugatra és keletre elhatárolták hatalmi-befolyási övezeteiket Európában, csak akkor lehetett volna tartós, ha őszinte, vagyis ha mindkét részről a békét és nem az újabb hódításokat készítette volna elő.³¹ Ám az „örök barátság” csak pillanatnyi megnyugvást hozott. Már megkötése pillanatában magában hordozta egy közeli francia–orosz katonai konfliktus lehetőségét.³² Mivel Angliának a kontinensen – területekben mérhető – hatalmi igényei nem voltak, 1807-től Franciaország csak Oroszország, I. Sándor pedig csak Napóleon rovására terjeszkedhetett. Ahogy a régi bölcsesség mondta: tartósan „két dudás nem fér(-het) meg egy csárdában”!

30 *Manfred, A. Z.*: Napóleon i. m. 423–424. 438.; *Tarle*, 208.

31 Belozеров is úgy látja, hogy a tilsiti békeszerződés titkos része, amely biztosította a két császár számára a „Nyugat” és a „Kelet” feletti hatalmi befolyást, tette lehetővé egyrészt a német államok és Itália, másrészt a Svédország és Törökország rovására történő francia és orosz terjeszkedést. *Belozеров, B. P.*: *Rosszija* i. m. 7.

32 A 19. század első évtizedében az oroszok nemcsak Európa és a Balkán felé kacsintgattak. Már ott voltak a Kaukázuson túl, Bakuban, a Kaszpi-tenger és Perzsia térségében, Alaszkában (le egészen San Franciscóig). Az orosz hajósok megjelentek a Kurili-szigetek, Hokkaido és Nagasaki térségében, és kapcsolat felvételi próbálkozások történtek Kínával és Mongóliával is. *Lefebvre, G.*: *Napóleon* i. m. 622. A fentiekre lásd még: *Manfred, A. Z.*: *Napóleon* i. m. 422–423.

A fegyveres összecsapás közeledtével a cári udvarban erősödött a félelem (a lengyelekben viszont államuk visszaállításának a reménye), hogy francia győzelem esetén Napóleon Oroszországtól nemcsak Litvániát szakítja el, hanem a Lengyel Királyság felosztásai során Oroszországnak jutott egyéb területeket is. Nem tekinthető véletlennek, hogy Napóleon a hadjárat kezdetét jelző napiparancsa (1812. június 22-én) első mondatában nem az orosz(országi) hadjárat kezdetéről értesítette katonáit, hanem „a második lengyel háború” megindításáról.³³

Két nappal később Bonaparte Napóleon soha nem látott méretű hadserege megkezdte átkelését a Nyemen (Nyeman) határfolyón keresztül Litvániába. Kétségek ugyan gyötörték, de összességében bizakodó volt.³⁴ Ekkor még nem tudhatta, hogy – Bourgogne strázsamester szavaival élve – ez a „szerencsétlen és dicső hadjárat”³⁵ a nyitánya lesz annak a gyorsan kiteljesedő folyamatnak, amely nemcsak koronája elvesztéséhez és birodalma bukásához vezet, hanem – ezzel párhuzamosan – a francia impérium romjain felemelkedő Oroszország európai befolyásának megalapozásához is 1814/1815 után.

---

33 „Katonák! A második lengyel(országi) háború megkezdődött...”. („Soldats! la seconde guerre de la Pologne est commencée...”) Correspondance de Napoléon. Tome XXIII. Paris. Imprimerie Impériale. MDCCCLXVIII. Proclamation a la Grande Armée. (1885. levél) 618. <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k9667296p/f13.item.r=correspondance%20de%20napol%C3%A9on%2023.zoom> (2016. május 24.)

34 Amikor I. Sándor június 24-én hírül vette, hogy a francia hadsereg átlépte a határfolyót, még egy kísérletet tett a béke megőrzésére. „Testvérbátyjának” azt üzentte, hogy a francia csapatok visszavonása esetén hajlandó átsiklani az ügy felett. Napóleonra háritotta a háború felelősségét. A francia császárnak a litvániai Vilnából (Vilnából) adott válasza magabiztosságot és önhittséget tükrözött. „Komoly előkészületeket tettem, erőim az Önének háromszorosát teszik ki. Egész Európa mögöttem áll, miért reméli Ön, hogy képes lesz megállítani?” Idézi: *Schom, A.: Bonaparte i. m.* 628.

35 Bourgogne strázsamester emlékezései Napóleon oroszországi hadjáratáról. Szerk. V. Detre Zsuzsa, ford. Hap Béla, Európa, Bp. 1986. 333.